

CZU: 811.1355.1'374
ORCID: 0000-0001-9437-4326

Maria ONOFRAȘ, Ana VULPE
Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
(Chișinău)

**PROBLEME DE LEXICOLOGIE
ȘI LEXICOGRAFIE
ÎN LUCRĂRILE CERCETĂTORULUI
VASILE BAHNARU**

A fixa în limitele unui articol problemele lingvistice și, mai îngust, doar cele de lexicologie și lexicografie, abordate de lingvistul Vasile Bahnaru în lucrările elaborate pe parcursul a mai bine de patru decenii, înseamnă, cu siguranță, a-ți asuma riscul de a lăsa multe nemenționate. Totodată, înseamnă a inventaria cele mai valoroase contribuții obținute în urma unei activități științifice prolifică.

Lingvist de profil larg, cercetătorul Vasile Bahnaru a fost atras totuși de problemele de lexicologie, semantică și lexicografie. Astfel, printre cele peste 200 de lucrări științifico-didactice în diverse domenii de cercetare ale limbii (lexicologie, lexicografie, semantică, stilistică, istorie a limbii, gramatică, lingvistică generală, sociolingvistică, cultivarea limbii), circa 50 țin anume de lexicologie, semantică și lexicografie. Studiile efectuate în acest sens sunt fixate în monografii, manuale, dicționare, articole științifice, recenzii, avize, comunicări la conferințe naționale și internaționale. Compartimentul îl prezintă pe savant și în ipostaza de mentor și îndrumător al discipolilor (în calitate de conducător științific, de consultant științific sau referent oficial).

Dintre principalele sale realizări lexicologice și lexicografice am menționa, întâi și întâi, monografiile *Elemente de lexicologie și lexicografie* (Chișinău, Editura Știința, 2008, 308 p.) și *Elemente de semasiologie română* (Chisinau, Editura Știința, 2009, 288 p.). Sunt lucrări de referință pentru lexicologi și lexicografi, și nu doar, ce impresionează prin originalitate, profunzime, claritate, exactitate și eleganța stilului. Astfel, scopul de bază al lucrării *Elemente de lexicologie și lexicografie* a fost să propună atenției cercetătorilor din domeniu bazele lingvistice privind elaborarea dicționarelor. În această lucrare sunt abordate și multe probleme de semantică, precum relațiile dintre cuvinte în funcție de conținutul lor (omosemia, parasemia, eterosemia), în funcție de forma lor (omonimia, paronimia), în funcție de forma și conținutul lor (paronimia considerată, concomitent, pseudoomonimie și pseudosinonimie) etc., întrucât, după cum afirmă însuși autorul, acestea constituie în prezent „una din direcțiile de frunte în lingvistică”. Suscită atenția și opiniile autorului privind interpretarea polisemiei. „Sememele unui semantem, susține cercetătorul, reprezintă o structură ierarhică riguroasă, caracterizată prin existența a trei tipuri de relații: coordonatoare, subordonatoare și coordonatoare-subordonatoare. Tipurile identificate au un caracter universal, tipul subordonator fiind cel mai frecvent și cel mai variat, materializându-se într-un număr finit de subtipuri: 1) incluziv de treaptă; 2) omogen; 3) eterogen; 4) omogen-eterogen; 5) mixt” (Bahnaru, 2008, p.46).

Astfel, prin analiza multilaterală a relațiilor lexico-semantice autorul a contribuit la clasificarea, structurarea lexicului în general, ceea ce este de un real folos pentru elaborarea dicționarilor de diferit tip, pentru activitatea de traducere, pentru predarea cursurilor din domeniu. Totodată, se face o trecere în revistă a principalelor rezultate în domeniul lexicografiei, începând cu Antichitatea și terminând cu cea din zilele noastre. Se vorbește despre tipologia dicționarilor, despre antinomiile dicționarilor, despre prezentarea într-un dicționar explicativ a stratificării funcțional-stilistice a lexicului etc. Vasile Bahnaru atenționează cititorul și asupra exploziei lexicografice, basarabene în special, din ultimii 10-15 ani, când au fost editate dicționare „elaborate de persoane incompetente în practica, tehnica și teoria lexicografică”, aceste dicționare fiind, de cele mai multe ori, „niște simple compilații, fără a se baza pe o teorie lingvistică modernă și pe realizările teoretice și practice ale lexicografiei contemporane” (Bahnaru, 2008, p. 287).

În lucrarea *Elemente de semasiologie română*, obiectul cercetării îl constituie problemele semantice din limba română. Pe lângă istoricul semasiologiei contemporane, autorul elaborează viziuni conceptuale noi ale fenomenelor de limbaj cercetate, bazate pe realizări actuale în domeniul lingvisticii contemporane. Cercetătorul delimitează domeniul strict al semasiologiei, care trebuie să se ocupe de studierea în sistem și structurală a semanticii lexicale, de dezvoltarea și funcționarea semantică a unităților de limbă, de constituirea și funcționarea categoriilor semasiologice, de integrarea rezultatelor cercetărilor semasiologice în domeniul lexicografiei teoretice și practice etc. Vasile Bahnaru atrage atenția asupra caracterului contradictoriu și inconsistent al definițiilor existente ale unor elemente lexicale. Vorbind de „necesitățile stringente de reflectare adecvată în dicționar a sensului cuvântului ca unitate de limbaj, autorul propune un demers tridimensional de identificare a acestuia, bazat pe relațiile intrasistemice ale cuvântului ca unitate a codului lingvistic, care, conform teoriei lui F. de Saussure, este o entitate ce se constituie din două componente-fațete (semnificant-semnificat), dar și pe relațiile cuvântului ce conduc în afara sistemului și care îl racordează, pe de o parte, cu referentul, iar, pe de altă parte, cu utilizatorii limbii” (Păcuraru, p. 130).

Prezintă interes, în lucrarea sus-menționată, și viziunea autorului asupra fenomenului paronimiei. Termenii din acest domeniu au un caracter inadecvat utilizați în raport cu acest fenomen, susține cercetătorul, aducând argumente plauzibile întru susținerea ideii că fenomenul în cauză, fiind „individualizat prin coincidențe simultane în planul expresiei și în cel al conținutului, necesită a fi denumit parasemolexie” (Bahnaru, 2009, p. 113). Vasile Bahnaru ne propune și o teorie proprie a metasemiei, insistând în mod special asupra cauzelor și factorilor (lingvistici și extralingvistici) care o generează, asupra modalităților metasemiei (similativă și implicativă), asupra consecințelor metasemiei etc.

Monografiile dlui Bahnaru consacrate problemelor de semantică, lexicologie și lexicografie s-au bucurat de atenția cercetătorilor în domeniu, având mai multe recenzii. Drept dovadă, propunem câteva extrase. Spre ex., ne-a surprins plăcut una dintre afirmațiile prof. bălțean Gheorghe Popa, excerptată din recenzia la volumul *Elemente de lexicologie și lexicografie*, publicată într-un număr al *Revistei de lingvistică și știință*

literară din 2008: „E în afara oricărui dubiu că după lectura acestei lucrări regretatul acad. S. Berejan, căruia îi este dedicată această lucrare, ar fi cu siguranță constatat satisfăcut: «Asta e postura în care se complace Vasile – nici oportunist, nici revizionist, nici împăciuitorist. E cercetătorul care merge ferm pe drumul său» (Popa, p. 129). Sau: *Elemente de lexicologie și lexicografie* este „o lucrare de pionierat în problema discutată, întrucât este pentru prima dată în lingvistică când sunt examinate toate (sau aproape toate) problemele referitoare la lexicologia și lexicografia actuală. Altfel spus, studiul în cauză constituie o analiză multilaterală a lexicului românesc în baza căreia s-a elaborat o teorie lexicografică coerentă și profundă, fiind destinat cercetătorilor științifici, profesorilor universitari și celor de liceu. Mai mult chiar, monografia poate servi drept un compendiu de lexicologie și lexicografie pentru studenții de la filologie” (Cotelnic, p. 167). Sau: „Suplă, detaliată și fundamental argumentată, această teorie a metasemiei comportă nu doar un caracter strict particular, ci, în mare parte, unul universal, general-lingvistic; ea poate fi raportată și aplicată atât la fenomenele vizate din limba română, cât și la fenomene similare din alte limbi naturale, făcând parte, în special, din familia de limbi indo-europene”. (Păcuraru, p.131).

La fel de importantă este și latura practică a activității savantului în domeniul vizat, care poartă pecetea profunzimii și rigurozității analizei teoretice. Principiile stabilite în lucrările lexicologice au fost valorificate în procesul de elaborare a mai multe dicționare, printre care *Dicționar de neologisme* (în colaborare, apărut la Editura IRIADA, Iași, 1994), *Mic dicționar de omonime* (2005), *Dicționarul explicativ pentru elevi* (în colaborare cu regretata Veronica Păcuraru, două ediții, ultima apărută în 2015), *Dicționar de antonime* (2007, 2013) – toate fiind rodul unei munci asidue, riguroase și migăloase, muncă necesară, de altfel, la realizarea oricărei lucrări lexicografice, dacă aceasta pretinde, desigur, a avea o ținută științifică și nu doar una comercială, utilitară.

Având o viziune generală asupra limbii, lexicograful Vasile Bahnaru înțelege că un dicționar trebuie să cuprindă cunoștințe variate, dar precise, interpretări sintetice exprimate și logic prezentate. Criteriul semantic este acela care primează în alcătuirea unei lucrări lexicografice, dar trebuie îmbinat cu cel gramatical în așa fel încât să se reflecte realitatea limbii în complexitatea sa. Prin aceste lucrări autorul stabilește și propune lexicografilor principii și metode de elaborare a diferitor tipuri de dicționare, pune în discuție probleme ce țin de vocabularul curent, analizează aspectele sincronice ale prolemlor ce țin de studierea în sistem a semanticii lexicale, toate interpretate prin prisma teoriei sale.

Cel mai cunoscut și mai des utilizat rămâne a fi *Dicționarul explicativ pentru elevi*, elaborat împreună cu regretata Veronica Purice-Păcuraru.

Chiar de la apariție el ocupă un loc de frunte între dicționarele contemporane, deoarece relevă tendința autorilor de a conjuga un punct de vedere lexicografic „practic”, fapt care permite a construi un sistem de prezentare a unităților lexicale din dubla perspectivă: atât sub unghiul de vedere al relațiilor lexicale ce caracterizează cuvintele descrise ca unități ale codului limbii, cât și sub aspectul particularităților de funcționare discursivă a lor. E cunoscut că un dicționar fără exemple este un schelet, de aceea

autorii demonstrează prin contexte ilustrative bine selectate, existența diferitor sensuri ale cuvintelor, precizează domeniul de practici sociale de care ține cuvântul sau sensul respectiv, reperi ale situației comunicative în care poate fi utilizat cuvântul sau sensul corespunzător, valorile conotative pe care le comportă sensurile derivate ale unora dintre cuvintele polisemantice și mecanismele de transfer semantic care le-au generat, mărcile stilistice care reflectă varierea unităților lexicale descrise.

Fiind reeditat, dicționarul este bine-venit și în contextul în care de la apariția primei ediții și până astăzi s-au produs câteva evenimente în plan lingvistic: apariția a numeroase neologisme cu conținut științific, tehnic, politic etc. care au fost riguros selectate și incluse în registru. Prioritate au avut cele folosite la cursurile și în manualele școlare, precum și în lucrările subdiacente disciplinelor de studiu.

Deși un dicționar este tot universul în ordine alfabetică, „ordinea alfabetică”, după cum se știe, are și o serie de inconveniente – elementele din aceeași familie de cuvinte sunt separate de așa-zisele cuvinte „intruse”. Acest dezavantaj a fost neutralizat în acest dicționar prin aplicarea metodei analogice de elaborare a dicționarilor, care constă în regruparea cuvintelor și sensurilor, prin intermediul unor definiții metalingvistice și relaționale, după relațiile lor formale și semantice.

Un avantaj al dicționarului sunt definițiile concise și clare. Explicarea cuvintelor din registru respectă un principiu director major: fiecare sens este dotat cu o definiție lexicografică analitică, care trebuie să corespundă principiului substituibilității, conform căruia definiția lexicografică numai atunci este reușită, când substituie perfect în context cuvântul din registru. În aceste condiții, explicația redusă la simpla corespondență sinonimică a fost exclusă completamente.

Autorii au întreprins o analiză semantică a materialului, izolând (cu cifre arabe și romane) sensurile diferite ale cuvintelor și grupându-le într-o filiație istorică aproape perfectă.

Merită atenție și *Mic dicționar de neologisme* (în colaborare, apărut la Editura IRIADA, Iași, 1994) care cuprinde elementele lexicale mai noi întâlnite mai ales în manuale, opere recomandate și studiate în școală. Pentru o înțelegere cât mai perfectă, pentru clarificarea sensului, definițiile sunt ample. Ele precedă sinonimele și sunt ilustrate sau completate cu citate din operele scriitorilor români. Fiecare cuvânt este urmat de flexiunea moțională (pluralul substantivelor, pers. I sg. a verbului cu menționarea în paranteză a pronumelui reflexiv pentru diateza sau forma reflexivă), de specificarea clasei morfologice. În dicționar sunt prezentate definiții originale, nemaîntâlnite până atunci în alte dicționare. De exemplu:

ABÍL, abilă, adj. Care acționează cu pricepere, cu iscusință. (*Degete abile*). Când este vorba despre cineva care știe să se descurce, să iasă din orice încurcătură, sensul este de „șmecher, descurcăreț”.

A (SE) ACOMODA, (mă) acomodez, vb. A (se) deprinde cu unele modificări în scopul adaptării la noi condiții de mediu. **Înseamnă și** a se obișnui, a se familiariza (*S-a acomodat cu zgomotul orașului*).

A ACORDA, acord, vb. A da, a oferi cu bunăvoință. Pentru sensul de a aduce la aceeași înălțime tonurile unui instrument muzical cu ajutorul diapazonului, pers. I sg. este **acordez**.

AFLUENȚĂ, s. f. Mulțime de oameni ce se îndreaptă spre un anume loc. Mai înseamnă abundență, cantitate mare.

Un alt dicționar elaborat de lingvistul Vasile Bahnaru este cel de antonime, apărut în mai multe ediții, dar revizuit și completat.

Referitor la lista de unități antonimice incluse în lucrare, remarcăm că ea nu prezintă un registru exhaustiv al antonimelor românești, dar ceea ce merită atenție e faptul că la alcătuirea ei Vasile Bahnaru nu a procedat în mod tradițional (în baza unor dicționare existente), ci a pornit de la operele artistice, publicistice etc.

Textul propriu-zis al dicționarului este precedat de un studiu introductiv și de o notă asupra ediției, în care se expune succint și în termeni accesibili problema antonimiei. Pornind de la o analiză detaliată a relațiilor logice de opoziție pe care se sprijină antonimia, dl Vasile Bahnaru relevă și descrie varietățile sub care se manifestă acestea (opoziție contrară; opoziție complementară; opoziție vectorială). Fără a se antrena în discuții savante, dânsul menționează că „antonimia se bazează pe prezența unei trăsături semantice comune, a unui sem comun, care îndeplinește funcția de element clasificator și de fundament esențial al opoziției. Astfel, antonimia se prezintă în calitate de dublare a unității în realități contrarii, determinând concomitent limita de manifestare a unei calități, acțiuni, relații și indicând concomitent relația indisolubilă a contrariilor pentru fiecare manifestare concretă a esenței” (Bahnaru, 2007, p.5) În limbă, antonimele se manifestă în blocuri constituite din două unități cu sensuri diametral opuse pentru aceeași esență. De exemplu: calitate (cf. **bun – rău; gustos – neplăcut**); aspect exterior (**frumos – urât; simpatic – repulsiv**); stare materială (**bogat – sărac**); manifestare umană (**a spune – a tăcea; a afirma – a tăgădui**) etc.

Perechile antonimice sunt însoțite de definiții concise, clare, din care derivă atât trăsătura semantică comună, elementul lor unificator, cât și/mai ales cea parte de sens prin care termenii respectivi se opun. De exemplu:

DELICATEȚE s.

Comportament delicat.

VULGARITATE s.

Comportament vulgar.

Referindu-ne la partea ilustrativă a dicționarului, menționăm că citatele literare, la care a apelat autorul pentru a prezenta funcționalitatea și utilizarea concretă a materialului lexical, sunt relevante, bogate și foarte bine selectate, având în componența lor ambii termeni ai perechii antonimice. Cf.:

PRIETEN s.

Persoană pentru care cineva nutrește **afecțiune**. Persoană pentru care cineva nutrește **ură**.

DUȘMAN s.

„*Un prieten este dușmanul cel mai de aproape.*” (Vasile Alecsandri).

Dicționarul urmărește două demersuri distincte: unul didactic, fiind vorba de însușirea noțiunii lexicale a antonimelor, de îmbogățire a vocabularului, și altul de natură literar-artistică, care țintește spre cultivarea gustului pentru o exprimare aleasă, corectă în limba română.

Și problema omonimiei a fost în vizorul cercetărilor lexicologice și lexicografice ale savantului Vasile Bahnaru, aceasta fiind, de altfel, una dintre cele mai controversate în lingvistică. Până nu demult omonimele continuau să fie prezentate în dicționare inconsecvent, pe baze intuitive și subiective. Acest lucru se explică prin faptul că nu exista o părere unanim acceptată referitor la interpretarea omonimelor, nu au fost elaborate criteriile științifice, obiective și sigure de delimitare a omonimiei de polisemie, care constituie problema-cheie în acest sens. Fiind conștient de acest fapt, cercetătorul Vasile Bahnaru a pornit de la fenomenul omonimiei reinterpretat în lumina investigațiilor științifice de ultima oră, de la realizările teoretice ale lingvisticii contemporane și de la experiența acumulată în ultimul timp de lexicologia și lexicografia română. (Bahnaru, 1988, p. 3.) Drept urmare, în dicționarul respectiv se propune o viziune proprie și oarecum nouă referitoare la omonimie în limba română. Astfel, omonimele au fost identificate pornind de la următoarele criterii: 1) etimologic, în cazul când unitățile de vocabular au origine diferită; 2) gramatical, în virtutea faptului că una și aceeași unitate lexicală nu poate aparține concomitent la două sau mai multe clase morfologice; 3) derivativ, în situația când două sau mai multe unități lexicale derivă fie de la radicali diferiți, fie de la radicali omonimi sau sunt formate cu ajutorul unor afixe omonime; 4) semantic, atunci când omonimele s-au format în urma dezintegrării semantice a unor cuvinte polisemantice. Dicționarul înregistrează cca 2900 de blocuri de omonime, identificate în baza criteriilor menționate mai sus, în care fiecare unitate este însoțită de exemple concrete, împrumutate din literatura artistică sau create ad-hoc de către autor, precizându-se astfel contextul de utilizare a fiecărui omonim. Lucrarea se adresează în primul rând elevilor, cărora, cu siguranță, le servește drept instrument eficient pentru îmbogățirea vocabularului și folosirea corectă a cuvintelor limbii române.

Credem că lucrările lexicografice semnate de Vasile Bahnaru sunt o performanță în materie de dicționare, întrucât sunt elaborate cu dăruire și pasiune de un profesionist bine pregătit atât în teoria, cât și în practica lexicografică. Or, cercetătorul Vasile Bahnaru a dovedit prin opera sa lexicografică că înțelege dicționarul ca o lucrare ce trebuie redactată metodic, pe baza informațiilor și a cunoștințelor celor mai exacte privind cuvântul. Iar în ce privește importanța dicționarelor, ținem să menționăm un gând al autorului însuși, desprins din monografia *Elemente de lexicologie și lexicografie*: „...Gramatica și Dicționarul limbii literare sunt cei doi piloni magistrali pe care se ține întreaga civilizație, cultură și chiar unitatea națională” (p.105).

Deși nu putem afirma, nu știm chiar, dacă lingvistica l-a făcut și îl mai face fericit pe Vasile Bahnaru, credem totuși că dacă cei care citesc sau vor citi lucrările lui se vor pătrunde de adevărul științific al afirmațiilor sale în raport cu problemele ce vizează limba noastră cea română, cu siguranță, s-ar putea considera fericit, întrucât acestea au constituit sensul vieții lui.

În loc de încheiere, afirmăm că, deși omul și savantul Vasile Bahnaru a împlinit o vârstă care impune cinste și apreciere, lucrările sale, inclusiv cele despre care am vorbit supra, nu trădează nicio vârstă – ele trădează doar muncă, profesionalism și asiduitate.

Astfel, nu ne rămâne decât să vă îndemnăm să le consultați, cel puțin, la necesitate, iar autorului îi dorim și cu ocazia acestui popas aniversar ani de viață lungă, multă sănătate și vigozitate fizică și creatoare până la un alt popas aniversar, dar și până la noi apariții editoriale, ca să avem iarăși prilejul să-i urăm același lucru.

Referințe bibliografice:

1. BAHNARU, Vasile. Berejan S. Zaporojan I. și alții. *Prefață la Dicționar de omonime*. Chișinău: Lumina, 1988. 600 p.
2. BAHNARU, Vasile. *Studiu introductiv la Dicționar de antonime*. Chișinău: Î.E.P. Știința, 2007. 392p.
3. BAHNARU, Vasile. *Elemente de lexicologie și lexicografie*. Chișinău: Știința, 2008, 308 p.
4. BAHNARU, Vasile. *Elemente de semasiologie română*. Chisinau: Stiinta, 2009, 288 p.
5. COTELNIC, Teodor. *Vasile Bahnaru, Elemente de lexicologie și lexicografie*. Chișinău: Știința, 2008, 308 p. În: *Buletin de lingvistică*. – Chișinău, 2008-2009, nr. 9 -10. – P. 166-168.
6. PĂCURARU, Veronica. *Semasiologia între tradiție și inovație*. În: *Akademios. Revistă de știință, inovare, cultură și artă*. – Chișinău, 2010, nr. 1. – P. 129-131.
7. POPA, Gheorge. *Recenzie la Vasile Bahnaru. Elemente de lexicologie și lexicografie*, Chișinău, 2008, 308 p. În: *Revistă de lingvistică și știință literară* nr. 5-6, 2008, p. 129-131.